

УДК 376.39

*Білозор Т. В.,
магістр соціальної роботи,
факультет соціально-
психологічних наук та управління,
Національний
педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна)*

*Артеменко І. Е.,
к. пед. н., доцент
кафедри теорії
та технології соціальної роботи,
факультет соціально-
гуманітарних наук та управління,
Національний педагогічний
університет
імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНИМИ СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО І МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено основні проблеми виховання дітей у неповних сім'ях. Автор визначає основні напрямки соціальної роботи з неповними сім'ями та зосереджує увагу на пошуку нових шляхів вдосконалення соціальної роботи з неповними сім'ями.

Ключові слова: неповна сім'я, сімейне виховання, психолого-педагогічна освіта, соціальна взаємодія, сімейне спілкування, батьківські групи.

В статье освещены основные проблемы воспитания детей в неполных семьях. Автор определяет основные направления социальной работы с неполными семьями и сосредотачивает внимание на поиске новых путей усовершенствования социальной работы с неполными семьями.

Ключевые слова: *неполная семья, семейное воспитание, психолого-педагогическое образование, социальное взаимодействие, семейное общение, родительские группы.*

In article the main problems of raising children in single-parent families. The author defines the main directions of social work with incomplete families, and focuses on finding new ways to improve social work with incomplete family.

Keywords: *incomplete family, family education, psycho-pedagogical education, social interaction, family communication, parent group.*

Вступ. Незважаючи на широкий науковий інтерес до проблеми соціальної роботи з неповними сім'ями, вона і сьогодні залишається надзвичайно актуальною та малодослідженою, оскільки змінюються умови, в яких функціонує неповна сім'я, вдосконалюються технології вирішення її проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням особливостей життєдіяльності неповних сімей займалися такі вчені, як Н. Арістова, О. Вакуленко, Т. Гурко, А. Железнова, В. Захаренко, І. Зверева, А. Капська, І. Козубовська, І. Мигович, С. Толстоухова, І. Трубавіна, О. Яременко.

Дослідженням проблеми підготовки менеджерів соціальної роботи з сім'єю займалися такі сучасні українські вчені, як А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, І. Е. Артеменко, Н. Ф. Романова, І. Б. Савельчук, О. В. Ковальчук та ін.

Вивченням проблеми неповних сімей займалися вітчизняні та закордонні вчені: Ю. Е. Альошина, А. Д. Андрєєва, К. Аронс, Е. Бене, В. Н. Дружинін, А. І. Захаров, Л. Ф. Обухова, В. Сатир, К. Хорні й інші.

Мета статті полягає у визначенні напрямків і розкритті форм та методів соціальної роботи з неповною сім'єю.

Виклад основного матеріалу. На жаль, сьогодні сім'я опинилась у кризовому становищі. Протягом останніх десятиліть відбулося певне знецінення моральних і духовних ідеалів у значної частини суспільства, відчувається відсутність чітко визначеної загальнодержавної

ідеології та стратегії сімейного виховання, повною мірою адекватних новим умовам. Згідно зі статистичними даними, у середньому в Україні розпадається 55–65 % шлюбів, але є регіони, де кількість розлучень сягає 90 % [10, с. 10].

За даними 2015 року в Україні відсоток розлучень сягнув 61 %. У тому числі від 52 % до 62 % розлучень в Україні припадає на молоді сім'ї.

Якщо розглянути судову статистику з 2011 по 2015 рік, то можна визначити, що найбільша частка справ із розлучень припадає на Донецьку, Дніпропетровську, Харківську, Одеську та Львівську області.

Найменша частка судових справ із розлучень зареєстрована відповідно: у Волинській (25156 справ), Тернопільській (25130 справ), Чернігівській (24835 справ), Рівненській (24245 справ), Чернівецькій (19 508 справ) областях [11].

Експерт із питань сімейної політики та сімейних відносин, президент Всеукраїнського благодійного фонду “Сім'я” Адріан Буковинський зазначив, що серед пар, які живуть у громадянському шлюбі, 95 % через певний проміжок часу розлучається [11].

За цих обставин у суспільстві поширюється феномен неповної сім'ї, що вимагає у фахівців досконалого володіння технологією соціальної роботи з цією категорією клієнтів. Неповна сім'я – це сім'я, яка складається лише з одного з батьків із однією неповнолітньою (або декількома неповнолітніми) дитиною; утворюється внаслідок відсутності (припинення) шлюбу, смерті одного з батьків або роздільного їх проживання. Згідно зі статистичних даними, з 13,2 млн сімей в Україні понад 800 тисяч – неповні; 1,5 млн дітей віком до 18 років виховуються в умовах неповної сім'ї, переважно матір'ю [10, с. 10]. Більше половини – 55 % неповних сімей з дітьми до 6 років – проживають за межею бідності. Якщо дитина старша (від 6 до 16 років) – 48 % [8, с. 116].

Особливості соціальної роботи з неповною сім'єю визначаються особливостями її життєдіяльності.

Соціальному працівнику належить значна роль у підвищенні рівня психолого-педагогічної освіти батьків у неповних сім'ях [2]. Основні форми, в яких реалізується даний вид роботи, – це лекції, бесіди, семінари, тренінги, виставки, підбір відповідної літератури для індивідуального використання батьками, тематичні конференції, вечори запитань і відповідей [2]. Практика роботи з батьками показує, що досить часто забезпеченню нормальних відносин із дітьми, їх правильному вихованню заважають ті чи інші особистісні якості батьків, які виникають після розпаду сім'ї. Це, насамперед, підвищена сензитивність,

надзвичайна емоційна чутливість, якість, яка дуже потрібна для нормального розвитку дитини. Проте підвищена сензитивність, навпаки, ускладнює взаємовідносини в сім'ї, створює труднощі у вихованні дітей [1, с. 31–36].

Інша важлива особливість батьківського ставлення у неповних сім'ях – неусвідомлена проекція особистісних проблем на дітей, коли батьки приписують чи звинувачують їх у тому, що практично властиво їм самим, але не усвідомлюють цього належним чином. Відзначимо ще такий важливий фактор негативного сімейного виховання, як непослідовність у відносинах з дітьми. Проявляється вона в непослідовних, часто суперечливих вимогах, які ставляться перед дітьми і часто змінюються, в невідповідності вимог і контролю за їх виконанням.

Величезне значення має робота соціального працівника із формування умінь саморегуляції у членів неповної сім'ї [3]. Іноді у батьків в неповних сім'ях зустрічається афективність (емоційна збудженість, нестабільність настрою, частіше його пониження), яка навіть при слабких проявах дуже негативно впливає на виховання дітей. У випадках підвищеної тривожності у батьків відсутня життєрадісність, їм весь час здається, що з дитиною трапиться щось лихе, невинне. Батьки весь час застерігають, повчають дитину, тим самим зменшуючи трохи рівень своєї тривожності, заражаючи, по суті, нею дитину. Власне кажучи, вся гіперопіка, яка базується на тривожності, має ту ж мету – зменшити внутрішню тривожність, хвилювання шляхом захисних дій попередити біду. Тривожність типова і для батьків з гіперсоціальністю. Вони весь час бояться зробити щось не так, що не відповідатиме загально визнаним стандартам, правилам, нормам стосовно виховання дітей.

У ході соціальної роботи з неповною сім'єю, дії соціального працівника націлені на створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що з'являються.

Не менш важливими є заходи з налагодження соціальної взаємодії в сім'ї. Соціальна взаємодія в сім'ї безпосередньо впливає на виконання сімейних ролей і на бажання дітей створити в майбутньому свою сім'ю. Ця взаємодія часто є складною для неповної сім'ї, що зумовлюється відсутністю спільної діяльності батьків щодо виховання дітей, вирішення побутових проблем, організації дозвілля, а також відсутністю спільних прагнень батьків і дітей та дій щодо їх досягнення, постійного спілкування між усіма членами сім'ї [7, с. 78].

Цілі та установки соціальної взаємодії реалізуються через загальний широкий спектр відносин у неповній сім'ї, провідним серед яких

є спілкування. Спілкування є основою всіх міжособистісних стосунків і наші щоденні життєві ситуації заповнені досвідом спілкування. Завдяки йому ми досягаємо порозуміння одне з одним, вчимося любити і довіряти одне одному, адже саме довіра до людей, формує в індивіда довіру до світу.

Спілкування в сім'ї має ряд специфічних особливостей – як позитивних, так і негативних.

До позитивних ознак сімейного спілкування відносяться:

1) для сімейного спілкування більшою мірою, ніж іншим видам спілкування, характерні інтимність, камерність, зниження “довірливого інтервалу”, дистанції між сторонами під час спілкування;

2) сімейне спілкування охоплює всі сторони життя людини, забезпечує його позарольове прийняття і взаємодію. Так, у школі дитина може виступати в ролі учня, у спортивній секції – спортсмена. Сім'я повинна приймати дитину в поєднанні всіх її зовнішніх ролей, допомагати встановлювати їх ієрархію;

3) у сімейному спілкуванні неможливо виділити окремі його аспекти (навчання, виховання, розвиток), йому характерний комплексний характер взаємного впливу один на одного всіх членів сім'ї. І якщо дорослий є для дитини прикладом, зразком поведінки, то він, у свою чергу, її підтягує, дисциплінує, закріплює в ній відчуття відповідальності;

4) на сім'ю лягає відповідальність за регуляцію різноманітних відносин дитини зі світом, доведення до її незміцнілої свідомості та психіки вимог навколишньої дійсності, іноді жорстоких, неприпустимих. Тому мати (батько) нерідко виступає своєрідним “буфером”, пом'якшуючи ці вимоги і підстраховуючи можливі відхилення від норми, знімаючи стреси, отримані дитиною в інших сферах життя;

5) у сімейному житті особистість матері (батька) має великий вплив, особливо – на початку виховання. Живий приклад, особлива чутливість до настрою і стану дитини мають велике значення. У матері (батька), як ні в кого, є можливість залишитися один на один з дитиною і вплинути на неї;

6) сім'я забезпечує максимальну тривалість зв'язку протягом усього її існування. Це визначає неперервність пізнання один одного в різних ситуаціях, повну інформативність про життєвий шлях дитини [5, с. 14].

До об'єктивних причин, які ускладнюють спілкування в сім'ї, відносяться:

1) значне емоційне навантаження. Ця тенденція підсилюється тим, що зазвичай на спілкування з дітьми відводиться вечірній час,

коли батько (мати) та діти вже втомилися, і відчувають гостру потребу у відпочинку, а часто – і в обмеженні соціальних контактів;

2) фон дрібних, побутових проблем, що нерідко знецінює змістовий бік спілкування;

3) незначний педагогічний досвід (або його відсутність) батька (матері), який зростає у ході дорослішання дитини, що спричинює високу ймовірність педагогічних помилок. Відсутність належних знань призводить до недостатнього розуміння подій, які відбуваються, дій на основі інтуїції, чи частіше за все – на фоні перших емоційних переживань (нерідко – в стані роздратованості);

4) недостатній рівень розвитку спеціальних комунікативних умінь ускладнює можливість виявлення батьком (матір'ю) особистісного аспекту в різних життєвих ситуаціях [5, с. 17].

Найбільш ефективною формою соціальної роботи в цьому напрямку є групова робота. Групові ефекти дають можливість зняти відчуття єдиності й унікальності власних труднощів, дозволяють отримати зворотній зв'язок у даному випадку і від дорослих і від дітей, дозволяють подивитись на свою сім'ю з іншої точки зору. Аналіз сімейних ситуацій у групі допомагає батькам поглянути на себе з боку, "очима інших", і тим самим об'єктивувати свою поведінку. Батьки починають розуміти власні стереотипи виконання, які часто не є результатом усвідомленого вибору вихователя, а зазвичай копіюються або "спадково" від своїх батьків, або є наслідком уявлень про відносини дитини і батьків, отриманих з близького оточення, засобів масової комунікації й інформації [5, с. 67].

Досвід роботи в батьківських групах підтверджує думку багатьох фахівців, що люди можуть змінюватись, якщо вони потрапляють у розвиваюче середовище [5, с. 71]. Учасники тренінгових занять отримують можливість чесного та відкритого спілкування, можуть обговорювати різні проблеми в атмосфері довіри і розуміння.

У соціальній роботі з неповною сім'єю можна виділити ряд загальних етапів: перший етап – це знайомство з сім'єю, визначення необхідності та можливостей роботи з даною сім'єю, оцінка реальної ситуації в сім'ї; другий етап – входження в сім'ю, метою якого є створення мотивації до тривалої роботи, підвищення відповідальності сім'ї; третій етап – детальне глибоке вивчення сім'ї, формування правильних уявлень про різні аспекти її функціонування, створення необхідної інформаційної бази для подальшого забезпечення необхідних змін; четвертий етап – аналіз інформації, вибір відповідних напрямків, способів і

засобів роботи; п'ятий етап – корекційна робота; шостий етап – вихід із сім'ї в результаті досягнення мети роботи; сьомий етап – контроль за сім'єю протягом певного періоду. Зміст соціальної роботи з неповними сім'ями полягає у зборі інформації про становище неповних сімей, неблагополуччя дітей працівниками державних установ; участь у спільних пошуках коштів, матеріальних засобів для необхідної їм допомоги, сприяння працевлаштуванню одиноких матерів (батьків); індивідуальній і груповій роботі з батьками і дітьми щодо подолання ними труднощів психолого-педагогічного характеру, виконання взаємних обов'язків, виходу з конфліктних станів, кризових ситуацій; впливі на осіб з девіантною поведінкою (алкоголіків, правопорушників і ін.). Соціальний працівник у своїй роботі з неповною сім'єю повинен застосовувати комплекс заходів, спрямованих на гармонізацію особистісних і суспільних відносин, через надання допомоги у вирішенні проблем матеріального, культурного та соціального рівнів її життя, шляхом соціальної допомоги, соціального обслуговування, соціального захисту, соціальної підтримки, соціального забезпечення, соціального посередництва, соціальної адаптації, соціальної діагностики, соціальної профілактики, соціальної корекції, соціальної реабілітації. Основними видами соціальної допомоги неповній сім'ї є: соціальний супровід із соціальним інспектуванням, соціальне консультування, соціальна терапія. Особливості соціальної роботи з неповною сім'єю визначаються особливостями її життєдіяльності та полягають у: підвищенні рівня психолого-педагогічної освіти батьків; формуванні умінь саморегуляції, створенні умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що з'являються, та налагодженні соціальної взаємодії між членами сім'ї і з її оточенням. Найоптимальнішими формами налагодження соціальної взаємодії є індивідуальна робота, групова робота, арт-терапія.

Висновки. Таким чином, метою соціальної роботи з неповною сім'єю є забезпечення нормальних умов для функціонування неповної сім'ї, її розвитку та задоволення потреб її членів. Завдання соціального працівника полягає насамперед у тому, щоб забезпечити певний рівень самодостатності сім'ї щодо отримання соціальних послуг і належний рівень соціальної взаємодії. Основними принципами соціальної роботи з неповною сім'єю є: індивідуальний підхід, постійний контакт з сім'єю протягом тривалого періоду часу, довірливі відносини між працівниками служби і членами сім'ї, незвинувачення (замість нього реальна допомога, захист), повага, ділове співробітництво, орієнтація на розвиток на основі позитивного потенціалу сім'ї, її здатності до самопомоги, гнучкість у виборі методів, підходів і засобів впливу.

У роботі з неповною сім'єю реалізуються всі найважливіші функції діяльності соціального працівника: діагностична, прогностична, превентивна, правозахисна, соціально-педагогічна, соціально-побутова, комунікативна, морально-гуманістична, організаційна.

Література:

1. Антонов А. И. Семейная политика как объект исследования / А. И. Антонов // Вестник. – 1992. – № 3. – С. 31–44.

2. Артеменко І. Е. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх менеджерів соціальної роботи / І. Е. Артеменко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна”. – Хмельницький : ХІСТ, 2013. – № 1 (7). – С. 7–11.

3. Артеменко І. Е. Підготовка менеджерів соціальної роботи до застосування кейс-менеджменту у роботі з клієнтами / І. Е. Артеменко // Освіта дорослих: теорія досвід перспективи. – К., 2014. – Випуск 1 (8). – С. 12–18.

4. Гурко Т. А. Программа социальной работы с неполными семьями / Т. А. Гурко. – М. : Департамент проблем семьи, женщин и детей, 1992. – 55 с.

5. Інформація і право / за ред. С. В. Толстоухової, О. О. Сергієнко, А. А. Рачимова. – К. : ДЦССМ, 2004. – 196 с.

6. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Й. Капська. – К., 2001. – 220 с.

7. Мигович І. І. Соціальна робота: вступ до спеціальності / І. І. Мигович. – Ужгород, 1997. – 145 с.

8. Мустаєва Ф. А. Основы социальной педагогики : учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд. / Ф. А. Мустаева. – М. : Академический проект, 2001. – 416 с.

9. Соціальна політика і соціальна робота : термінологічно-понятійний словник / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. – К. : МАУП, 2005. – 560 с.

10. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи / за заг. ред. І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К. : УДЦССМ, 2000 р. – Вип. 1. – 276 с.

11. Статистика розлучень в Україні, 2015. – Режим доступу:

<http://cultura.in/blog/2015/12/20/statistika-rozluchen-v-ukra%D1%97ni-2015/>. – Назва з екрана.

<http://www.unian.ua/society/799801-v-ukrajini-vidsotok-rozluchen-syagnuv-61.html>. – Назва з екрана.